

ВОДГУЛЛЕ ВУКАВЫХ РЭФОРМ У БЕЛАРУСІ І МАКЕДОНІІ

Згодна з прынцыпам лінгвістычнай непарарыўнасці, які быў сфармуляваны яшчэ А. Шляйхерам, тэрытарыяльна блізкія мовы звычайна маюць больш супольных рыс у параўнанні з тэрытарыяльна аддаленымі, у выніку чаго назіраецца паступовы пераход ад аднаго моўнага ўтварэння да другога ў межах таго ці іншага моўнага кантынуума. Гэты прынцып праяўляецца найбольш паслядоўна на дыялектным узроўні. Што датычыць літаратурных моў, то тут могуць назірацца значныя адхіленні ад яго, што звязана, у першую чаргу, са штучным характарам літаратурных моў і ўмовамі іх утварэння. Нярэдка літаратурныя мовы, якія сфарміраваліся ў тоесных умовах або ў адзін храналагічны перыяд, маюць паміж сабой больш агульнага, чым з суседнімі мовамі, калі яны ўзніклі раней і ў іншых абставінах. Пры гэтым храналагічна больш маладыя літаратурныя мовы могуць выкарыстоўваць вопыт моў з больш працяглай літаратурнай традыцыяй. У гэтым плане арфаграфічныя рэформы Вука Караджыча, якія мелі рашаючае значэнне для фарміравання сербахарвацкай мовы, аказалі значны ўплыў і на фарміраванне іншых славянскіх моў, у першую чаргу беларускай і македонскай. Прамы ці апасродкаваны ўплыў назіраўся як у агульных прынцыпах арфаграфіі, так і ў іх канкрэтнай рэалізацыі.

М. Трубяцкой выдзяляў у развіцці славянскіх літаратурных моў дзве традыцыі: царкоўнаславянскую і чэшска-польскую, а сербахарвацкую і славенскую мову ён лічыў не звязанымі з якой-небудзь традыцыяй. Пры гэтым ён сцвярджаў, што сувязь паміж літаратурнымі мовамі царкоўнаславянскай традыцыі ёсць сувязь «па пераемнасці» (гэта значыць гістарычная), а паміж літаратурнымі мовамі чэшска-польскай традыцыі, куды ўключаюцца славацкая і лужыцкая мовы і ў пэўных адносінах украінская, ёсць сувязь «па ўплыву» (фактычна — арэальная)¹. Калі ўлічыць некаторыя новыя факты, што датычаць невядомай М. Трубяцкому македонскай мовы і, відаць, малавядомай беларускай літаратурнай мовы, то можна гаварыць аб сувязі «па падабенству», гэта значыць тыпалагічнай сувязі. І тады ў пачатку традыцыі трэба паставіць рэфармаваную Вукам Караджычам сербахарвацкую літаратурную мову. Што характэрна для гэтай традыцыі? Лепш за ўсё на гэтае пытанне адказаў Косце Місіркаў у сваёй вядомай працы «Пра македонскія справы» («За македонцките работи»), выдадзенай у 1903 годзе. Дазволім сабе прывесці ў перакладзе даволі вялікую цытату з гэтай працы: «У залежнасці ад таго, як развіваўся пэўны народ і яго мова, і правапіс можа быць розны. Калі пэўны народ паступова стварае сваю пісьменнасць і яе пераўтварае, і пры гэтым у яго гісторыі не было падзей, што дзеляць яе на дзве палавіны, паміж якімі існуе разрыў, — літаратурная мова і правапіс характарызуюцца асаблівасцямі, што не адлюстроўваюць сучасны гукавы склад мовы. Але калі ў гісторыі і культурным развіцці пэўнага народа існуюць два перыяды і паміж імі трэці, які можна назваць перыядам застою, што ўтварае непераадольную сцяну паміж першымі двума, — тады ў новы перыяд развіцця нацыянальнай свядомасці адбываецца адраджэнне народнага духу, звычайна на старой аснове, але яно ўключае шмат якіх новых момантаў ў адпаведнасці з духам часу і спецыфічнымі патрэбамі народнага жыцця і яго праяў. Гэтае адраджэнне адлюстроўваецца таксама ў літаратурнай мове і правапісе: яны больш-менш незалежныя ад любой традыцыі, якая не ўзгадняецца з сучасным станам гутарковай мовы. Такім чынам гісторыя культурнага развіцця народаў, у адпаведнасці з яе характарам, спрыяе прыняццю этымалагічнага ці гістарычнага правапісу або змешанага — этымалагічна-фанетычнага ці гісторыка-фанетычнага, або, нарэшце, чыста фанетычнага правапісу»². Галоўныя фактары, якія павінны былі вызначыць

будучы характар македонскай літаратурнай мовы і яе правапісу, паводле К. Місіркава, — неабходнасць нейтралізаваць культурны, моўны і іншы ўплыў суседзяў (Балгарыі і Сербіі) і кансалідацыя македонскага народа на моўнай аснове. Зыходзячы з гэтага, К. Місіркаў выступаў за стварэнне літаратурнай мовы на базе прылепска-бітальскага дыялекту («аднолькава далёкага і ад сербскай, і ад балгарскай моў і цэнтральнага ў Македоніі»), фанетычны правапіс з невялікімі адступленнямі ў бок этымалогіі і слоўнікавы склад на аснове лексікі ўсіх македонскіх гаворак³. Няцяжка заўважыць, што тыя самыя ці падобныя фактары былі актуальнымі на пэўным этапе і для беларускай літаратурнай мовы: дыялектная база, аднолькава аддаленая ад суседніх моў («найбольш характэрная і найбольш чыстая гутарка беларускае мовы, што мае цвёрдае «р» і вялікае аканне», — як пісаў Б. Тарашкевіч), фанетычны прынцып з адступленнямі ў бок этымалагічнага (марфалагічнага). Што датычыць лексічнага складу, то тут існавала такая ж тэндэнцыя, аднак у пэўныя перыяды былі істотныя адступленні ад яе. Як відаць з выказванняў Вука Караджыча, тыя ж прынцыпы былі пакладзены амаль на сто гадоў раней у аснову стварэння сербахарвацкай літаратурнай мовы і рэформы яе правапісу. Параўнайце цэнтральны характар усходнегерцагавінскіх гаворак, славуцы прынцып «пішы, як гаворыш, чытай, як напісана» і інш. Адносна лексічнага складу П. Дзмітрыеў і Г. Сафронаў пішуць: «Літаратурная мова, якая фарміруецца на такой аснове, не была строга ўнармаванай у галіне лексікі (гэта адносная свабода лексічнай нормы, амаль бесперашкодны доступ у сербахарвацкую/харватасербскую літаратурную мову дыялектнай лексікі захоўваецца да гэтага часу)»⁴.

Такім чынам, Вук Караджыч сваёй рэформай фактычна паклаў пачатак новай («тыпалагічнай») традыцыі ў развіцці славянскіх літаратурных моў. Аднак тут могуць запярэчыць, што гаварыць пра адну традыцыю ў адносінах да тыпалагічна падобных з'яў можна толькі тады, калі ёсць факты, якія сведчаць аб свядомым выкарыстанні ў Беларусі і Македоніі вопыту Вукавай рэформы. Што датычыць Македоніі, то прамая сувязь усіх спроб стварэння македонскай літаратурнай мовы і яе правапісу з прынцыпамі Вукавай рэформы, ад К. Місіркава да яе прыняцця ў якасці дзяржаўнай у межах Югаславіі ў 40-х гадах нашага стагоддзя, не выклікае ніякіх сумненняў. Яшчэ К. Місіркаў у сваёй працы неаднаразова спасылаўся на ідэі Вука Караджыча, хаця і пазбягаў выкарыстання яго рэфармаванага алфавіту пры стварэнні тэкстаў на прапанаваных ім варыянце македонскай літаратурнай мовы. Аднак пры іншых спробах і ў сучаснай македонскай літаратурнай мове вымушаны былі прыняць у якасці асновы новага алфавіту «вукавіцу», што можна разглядаць і як пэўнае адступленне ад прынцыпаў, сфармуляваных К. Місіркавым, пры гэтым адступленне ў бок прынцыпа лінгвістычнай неперарывнасці, які ў фармальным плане аказаўся больш устойлівым у адносінах да новага літаратурнага ўтварэння, чым прынцыпы, заснаваныя на іншых меркаваннях (ідэйных, палітычных і г. д.). Праўда, пры гэтым трэба ўлічваць і тое, што значна змяніліся ўмовы, пры якіх канчаткова канстытуіравалася македонская літаратурная мова.

Падобныя з'явы назіраліся і ў Беларусі. Несумненна, што Б. Тарашкевіч, як адзін з кадрыкатараў новай беларускай літаратурнай мовы і яе правапісу, добра ведаў рэформы Вука Караджыча і ў аснову свайго правапісу паклаў вядомае правіла «пішы, як гаворыш». Ды і ў далейшым пры абмеркаванні спрэчных пытанняў беларускага правапісу неаднаразова звярталіся да вопыту Вукавай рэформы. Параўнайце, напрыклад, выказванне П. Бузука на Акадэмічнай канферэнцыі па рэформе беларускага правапісу і азбукі: «Адносна фанетычных прынцыпаў правапісу зычных я думаю, што сербы нам далі прыклад не баяцца гэтага прынцыпу»⁵. Яшчэ больш выразна арыентацыя на сербскую традыцыю праявілася на той жа канферэнцыі пры абмеркаванні рэформы беларускай азбукі. Многія ўдзельнікі канферэнцыі выступалі за ўвя-

дзенне ў беларускі алфавіт «вукаўскіх» літар *h* і *ћ*, не гаворачы ўжо пра *Ј*⁶. Падводзячы вынікі разгляду такіх прапаноў, П. Растаргуеў канстатаваў: «Такім чынам, рэфармаваная беларуская азбука мае перавагу, з'яўляецца найбольш дасканалай паміж азбук іншых славянскіх народаў і можа быць пастаўлена побач з сербскай»⁷. За рэзалюцыю аб увядзенні ў беларускую азбуку літар *h* і *ћ*, а таксама літары *Ј* галасавала большасць членаў камісіі па рэформе беларускай азбукі. Аднак цікава, што супраць гэтай рэзалюцыі выступілі Янка Купала («з тае прычыны, што застаецца *я, ю, ё*, лічу непатрэбным уведзіць *Ј*») і Якуб Колас («уводзячы *Ј*, я лічу патрэбным выкінуць і *я, ю, ё*»)⁸. Наогул спрэчкі па пытанню аб увядзенні ў беларускі алфавіт *Ј* адлюстравалі ўвесь спектр праблем, звязаных не толькі з пытаннямі графікі і арфаграфіі. Як і ў часы Вука, у гэтым пункце сутыкнуліся розныя погляды і інтарэсы пэўных частак грамадства, традыцыі і наватарства, уплывы і навуковая дасведчанасць і г. д. Нягледзячы на рэкамендацыі канферэнцыі, названыя літары так і не ўвайшлі ў беларускую графіку, у тым, на наш погляд, зноў жа праявілася, акрамя некаторых іншых фактараў, дзеянне больш агульнага прынцыпа лінгвістычнай непарарывнасці, асабліва, што датычыць літар *h* і *ћ*, якіх няма ў суседніх мовах. Літара *Ј* усё ж спарадычна ўжывалася ў беларускім друку, што засведчана, напрыклад, загалоўкамі некаторых выданняў 20-х гадоў. І ўжо як выключную з'яву трэба разглядаць адраджэнне ў наш час літары *Ј* у праекце адзінай у Беларусі (у адрозненне ад Югаславіі) літаратурнай мікрамовы, што грунтуецца на заходне-палескім дыялекце.

Такім чынам, дзеянне прынцыпа лінгвістычнай непарарывнасці прывяло ў македонскай і беларускай графіцы да супрацьлеглых вынікаў: «вукаўскія» літары ўсталяваліся ў македонскай мове насуперак першапачатковаму жаданню К. Місіркава пазбегнуць іх, а ў беларускай мове яны не прыжыліся, насуперак рашэнням акадэмічнай канферэнцыі па рэформе беларускага правапісу і азбукі. Аднак, нягледзячы на гэтыя разыходжанні, можна сцвярджаць, што, паводле асноўных прынцыпаў, абедзве літаратурныя мовы знаходзяцца ў русле новай, вукаўскай («тыпалагічнай») традыцыі славянскіх літаратурных моў. Разам з тым можна сцвярджаць, што ў гісторыі беларускай літаратурнай мовы ў той або іншай ступені праявіліся царкоўнаславянская і чэшска-польская традыцыі, аб якіх пісаў М. Трубяцкой. Царкоўнаславянская традыцыя знайшла найбольш яркае выражэнне ў дзейнасці Ф. Скарыны, якая фактычна дала класічны ўзор удалага спалучэння дзвюх моўных стыхій у на дзіва арганічнае цэлае. Аднак такі шлях развіцця беларускай літаратурнай мовы па многіх прычынах не знайшоў свайго працягу. Больш устойлівай аказалася чэшска-польская традыцыя, якая шмат у чым прадвызначыла шляхі фарміравання старабеларускай літаратурнай мовы і паступова згасла разам з ёю.

¹ Трубецкой Н. С. Избранные труды по филологии. М., 1987. С. 515.

² Мисирков К. За македонските работи. [Фототипно изд.]. Скопје, 1953. С. 144—145.

³ Там жа. С. 145.

⁴ Дмитриев П. А., Софронов Г. И. Вук С. Караджич и его реформа сербохорватского / хорватосербского литературного языка. Л., 1984. С. 93.

⁵ Працы Акадэмічнае канферэнцыі па рэформе беларускага правапісу і азбукі. Мінск, 1927. С. 232.

⁶ Гэтыя літары паасобку і ў розных функцыях ужываліся ў Сербіі і Македоніі яшчэ да Вука, але толькі ў выніку Вукавых рэформ іх ужыванне набыло сістэмны характар, гл.: Младеновић А. Слово *ћ* пре Вука // Зборник за филологију и лингвистику. 1963. Књ. 6. С. 159—162; Барјактаревић Д. Слово *ј* у Србији пре Вука // Наш језик. 1962. Књ. 12. С. 7—10.

⁷ Працы Акадэмічнае канферэнцыі па рэформе беларускага правапісу і азбукі. С. 131.

⁸ Там жа. С. 429.